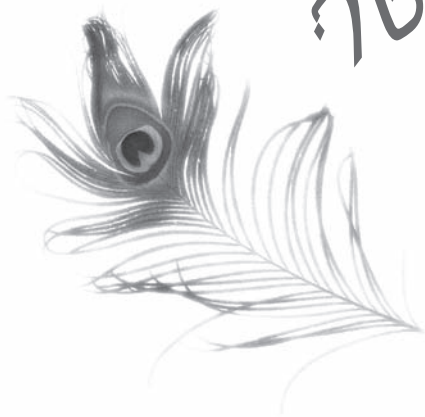

מלך טווס, אל או שטן? על הדת היזידית ומלכיטווס

מאת פרופ' אילן פפה

”אתה אל נצחי
ער תמיד
ראוי תמיד להערצה
אתה אל השמש והירח
האור והחושך” (1)

מלכיטווס הינו ישות אלוהית שלה סוגדים אנשי הכת היזידית, מיעוט אתני החי באזור כורדיסטאן. מלכיטווס היזידי הינו דמות המשחקת תפקיד חיובי ותורמת להתפתחות האנושות; תרומתה אינה נוצרת מתוך מאבק אנושי פנימי בין שני כוחות של רוע, אלא מתוך הכלתם כישות אחת שלמה. במופע ”קרבן” מייצג מלכיטווס פנים רבות, והובא לאו-דווקא בהקשרו היזידי. דמותו עוצבה בכוונת-תחילה כקומית וגרוטסקית כדרך להתמודדות עם הרוע בן זמננו. פרופ' אילן פפה, שפגש במלכיטווס בעת היותו סטודנט, מביא קווים נוספים ומעניינים לדמותו

היזידים הם שבט משבטי הכורדים אשר טוען מזה תקופה ארוכה לזכות הכרה כמיעוט לאומי ולא רק דתי; תביעה שעד היום לא נענתה. (צריך להזכיר כי לולא פירוקה של עירק במלחמת המפרץ האחרונה, התביעה הכורדית הכללית לזכות הגדרה עצמית היתה נותרת אף היא בלא מענה ובלא קבלה בינלאומית.) היום היזידים מפוזרים בגאורגיה וארמניה במערב, אירן במזרח ובצפונה של עירק בעיקר.

התביעה לייחודיות היא באמת מיוחדת במקרה היזידי: הקבוצה טוענת לאילן-יוחסין אלוהי ואנושי אשר נפרד לחלוטין משאר האנושות. לפי מיטב ידיעתי, כיום זוהי הקבוצה הדתית היחידה הטוענת לייחוס שכזה. ודאי היו וישנן גרסאות איזוטריות לתביעה הזו, אבל במקרה היזידי התובנה הזו היא אבן יסוד בדוגמה הדתית. חשוב לזכור את הדחף לבניית זהות כה ייחודית. הדת היזידית נוסדה במאה האחת-עשרה לספירה הנוצרית, מאה שבה היה סבב נוסף של צמיחת כיתות ודתות חדשות, אחרי זה שאפיין את המאות השלישית והרביעית. לא היה קל למצוא ייחוד באזור רווי דתיות ורוחניות. החיפוש התנהל על דרך סינתטית ואקלקטית, ואכן קשה למצוא דת לקטנית יותר מזו: נמצא בה את מנהגי הפסח והכשרות היהודים, את הטבילה הנוצרית, המילה המוסלמית והדואליזם הזורואסטרי. ולאן יפנה המאמין היזידי כאשר היהודים פונים לירושלים והמוסלמים למכה? בחיפושם אחר כיוון מקורי, פונים היזידים לכוכב הצפון.

אבל לא רק הטענה ללידה מחוץ לרחם האנושות היא חשובה כאן אלא ההעמדה במרכז האמונה של דמות שבכל דת אחרת במזרח התיכון היא שלילית ומציינת את הצד האחר של האלוהי החיובי והטוב. זו היא דמותו של מלכיטווס, אשר דתות אחרות מקביל לו יותר מכל לוציפר, המלאך הכי שנוי

במרכזו של המחזה קרבן, שהועלה בחודש מאי האחרון עומדת ישות בשם מְלְכִיטוּוּס. ישבתי בקהל ותהיתי מדוע הישות הזו מוכרת לי. לפני כשלושים שנה כתבתי עבודה קטנה במסגרת לימודי ה-B.A. על הדת היזידית, קבוצה דתית אשר סוגדת למלכיטווס, וכך נסגר לו מעגל נוסף במעגלי החיים הסבוכים שלנו.

אתה מלכי טווס

סגידתם של היזידים למלכיטווס היא כה ייחודית, הן בראייתם העצמית הסובייטיקבית והן במבטו של המחקר המדעי, שיש בה ובעצם קיומה התרסה מסוימת כנגד אופי האנושות, או לפחות קריאת תגר על כל דתות העולם והמחשבה הדתית הקונבנציונלית. סיפורם הוא חיפוש אחר ייחודיות בעולם שבו

לכאורה כולנו דומים ובכל זאת מתעקשים על שייכות פרטיקולרית ללאום, דת ותרבות. החוקר הנודע של הלאומיות בנדיקט אנדרסון מנה שלושה פרדוקסים של תופעת הלאומיות, אחד מהם הוא עד כמה כל תופעות הלאומיות דומות זו לזו, ובעיקר בטענה שהן ייחודיות ושונות זו מזו. ”כולנו אינדיבידואלים”, חוזרים-

סגידתם של היזידים
למלכיטווס היא כה
ייחודית, הן בראייתם
העצמית הסובייטיקבית
והן במבטו של המחקר
המדעי, שיש בה ובעצם
קיומה התרסה מסוימת
כנגד אופי האנושות

זועקים המאמינים אחרי בריאן כוכב עליון בסרטה הנהדר של להקת מונטי פיטון. משהו מן החיפוש הזה אחר ייחודיות, אשר כה אופייני לבני-הנעורים, מצוי בסיפור היזידי בכיכובו של מלכיטווס.

חרבותי לעתים מתעצפות מללה
מתים הקרבות שבקשתי לקבר חיים
גועש האגם
צלילים הם מימיו
חמלה מביטה בעיני מתוכו
כידון להבה מחדד
דרכי יחצב

מיכל שי לי

על גבול האסלאם, היזידיות נולדה בתוך ההתפצלות האינסופית שבאה בעקבות הפיצול המרכזי והעיקרי של האסלאם בין סונה לשיעה. השיעה המשיכה להתפצל לכיתות וסיעות שונות, חלקן, כמו היזידים, לא הוכרו בסופו של דבר כחלק מן האסלאם הלגיטימי. אבל השיעה המרכזית, שיעת השנים-עשר, זו הנהוגה במרבית העולם המוסלמי היום, כולל באיראן, עירק ולבנון, מאמינה בחזרתו של האימאם השנים-עשר, האימאם הנעלם, כמשיח, אשר כינויו הוא, בין השאר, טווס. אבל לא רק השיעה מתפצלת בתקופה זו; באותם ימים נחשף גם המתח הגדול שבין המיסטיקה והאלכימיה האסלאמית לבין הזרם הרציונלי והתחוקתי באסלאם. בעולם של המיסטיקנים הטווס מסמל אלמותיות ונצחיות, אם כעוף החול הקם לתחייה כל פעם מחדש ואם כהתגלמות גשמית של ישות אלוהית כזאת או אחרת. הצופים חיקו את ריקוד הטווס בטקסיהם וראו בו סמל לתשוקה האלוהית, אך פחות שלמה ומושלמת מכפי שהיא מופיעה אצל היזידים. המשורר אל-עטאר כתב כי "אין יפה מן הטווס, אך הוא בוש ברגליו המכוערות" ועל כן באסלאם הוא מסמל את היופי והעיוות. באסלאם הנורמטיבי קולו הצרחני של הטווס ורגליו המכוערות הם עונשה של ציפור זו על היותה שטנית ובגין מעורבותה בפרשת החטא הקדמון יחד עם השטן.

עיטור-עוז לטווס

מי הוא אם כן מלכיתווס היזידי? לשם כך יש ראשית לדון בשם יזיד. טעות נפוצה היא לייחס את השם הזה ליזיד בן מעוויה בנו של החליפה המוסלמי אשר לחם בשיעים הראשונים. מקור שםם אחר: יִזְטָא בפרסית זה מלאך. היזידים הם המלאכים ומלאך המלאכים הוא מְלַכְ טָאוּס, הוא מלכיתווס. הוא נולד בהפלגה של האל עם שישה מלאכים, כל אחד מהם מייצג יום אחר של הבריאה. כמו שאר המלאכים גם מלאך טאווס הצטווה בתורו לקוד לאדם ולשרתו, אך שלא כמותם הוא סירב. כך גם לוציפר, המסמן את הנצרות במסורת המוסלמית. אי-הציות של השטן המוסלמי ולוציפר הנוצרי הביאו לגירושם מגן העדן, אבל היזידיות מצדיקה את התנהגותו של מלכיתווס ורואה בה סמל לאצילות נפש וטוהר המחשבה האלוהית – וכי מדוע ישתחוה בפני יצור בן-עפר? למרות שהמרה את רצון האל, נמחל לו, ולא

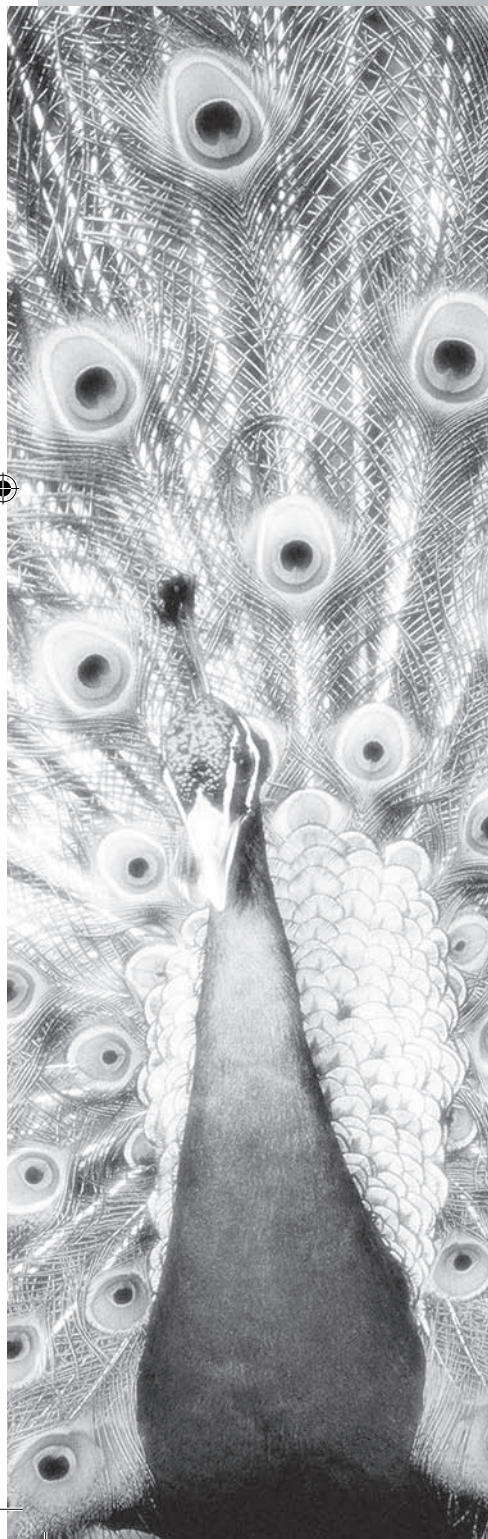
במחלוקת במורשת היודו-נוצרית. הוא מצוי בתרבויות רבות – הוא נוט הפרעונית, פְּרִיר הנורדי ואולי אפילו פרומתאוס היווני. אצל הזורואסטרים הוא יצירו של אהרימן, (2) שאמנם מגלם את הרוע וההרס אבל הוא גם יוצרו של הטווס; הטווס מגשים את הטוב שאהרימן מסרב לגלמו או להביאו.

וכך נולד האל היזידי: מלכיתווס, דמות המשחקת תפקיד חיובי ותורמת להתפתחות האנושות, אבל לא מתוך דואליות זרתוסטראית המבקשת לסנתז בין התזויות של לוציפר לשעמום האהרימני אלא כישות אחת שלמה.

הו, מלכיתווס

מיקומם הגיאוגרפי של היזידים בין הקווקז לאירן ועירק מסביר במידה מסוימת את קדושתו של הטווס. מן המזרח הוא הגיע כ"ציטראורנה", מלך הטווס המככב במיתולוגיה ההודית, ואולי היה זה "קוגיאקו מיאוו" האל הבודהיסטי האיזוטרי אשר קודש במאה התשיעית ביפן בשל יכולתו להתמודד עם פורענות. וקרוב יותר לארץ מוצאם של היזידים הגיע טווס מסוג אחר: ה"סימורג", מגיבוריה של מסכת ה"שאה נאמה" הפרסית של פירדוסי. ה"סימורג" הוא ציפור שחיה בהרי אלבזו שבסין, מעין עוף חול אשר ציפורי העולם משחרות לפתחו. השיח' המשורר הצופי אל-עטאר מתאר מסע של שלושים ציפורים בראשות הדוכיפת דרך שבעה עמקים אל ה"סימורג" (גם בטקסט של יונתן לוי מפליגים מאמיניו של מלכיתווס בספינה על פני הימים ומביאים לו קרבנות את מיני הציפורים עלי-אדמות. כך נפתח המחזה בתיאור הספינה: "היא מובילה עשרות כלובים ובהם ציפורים.") ה"סימורג" הפך למרכיב חשוב במיסטיקה הסופית המוסלמית; שם הוא מופיע כהתגלמות האלוהית אשר המשיכה אליה היא "הפנאא", ההתרוקנות מן האני, כדי להתרומם אל השלב הבא של האמונה באל, אל "הבקאא" ("הישארות" בתרגום מילולי), ההתמזגות עם האל. הציפורים נמשכות אל הסימורג ומתאחדות בו באהבתן. אלמנטים רבים מן המיתולוגיות הללו, הבודהיסטית, הפרסית והסופית נמצאים גם במסכת המיתולוגית היזידית.

מן המערב עוצבו היזידים בידי זרמים תת-קרקעיים אשר ביקעו את האסלאם בראשית ימי-הביניים. כמו כיתות רבות

בכל דור ודור. בשנת 1914 עשו הפסלונים דרכם למוסקבה ורק חמישה עשו את הדרך חזרה לעירק. אחד הוחרם על ידי סטלין הפרנואיד וחזר לעירק בדרכים פתלתלות, והשני כנראה מצוי עד היום בארמניה. בטקסי היום-יום של היזידים משמשים העתקים של שבעה הפסלונים הללו. כך, למשל, בטקס החתונה, אם הכלה פונה אל מלכטווס ומבקשת שכוכבם של הנישואים ימשיך לזהור, תחילה זו חוזרת גם בריקוד הבנות הצעירות סביב הפסלון. לא לחינם מפנים המאמינים את תחינותיהם למלכטווס. החשש הגדול הוא כי ישנה את דרכיו ועל כן טורחים לרצותו ומכל מקום שלא להעליבו. הוא משול לאש – זו המביאה אור וזו השורפת – וכמוהו שילוב של רע וטוב, ויש הרואים בו את אבשלום, רודן רע ומרדני אבל תמיד בר-מחילה ובר-תיקון.

זהירות, מלכטווס מאחוריך

אך דווקא הפגניות והאקלקטיות של הדת משכו אל היזידים, במיוחד בתחילת המאה העשרים, מתקני-עולם נוצרים מהמערב. זיקתה של היזידיות לרעיון הרוחניות העולמית קסמה למחפשי הדרך של תחילת המאה העשרים. היו כאלה שחקרו אותה כחלק מחיפוש אחר תובנות עמוקות יותר על רוח האדם וייעודו. בלט ביניהם גיאורג איבנוביץ' גורדייף המספר בספרו "פגישות עם אנשים מיוחדים" כי פגש יזידים פעמיים והתפעם מגישתם הרוחנית המיוחדת. היו גם כאלה שבאופן שטחי יותר חיקו את טקסיה ואימצו את סמליה. כך למשל בתחילת המאה העשרים ייסד מהגר סורי את "מסדר מלכטווס" ו"מסדר הנחש" באנגליה. מלכנחש אף הוא קיים בדוגמה היזידית אם כי מקומו פחות מובהק וברור. חברי שני המסדרים היו נפגשים לטקסים סודיים אך בלתי-מזיקים, וגם בארצות הברית נודע על תופעה דומה ולאחרונה צץ לו מסדר מלכטווס גם בשבדיה. בארצות הברית, אולי רק טבעי הוא, זוכה מלכטווס לעדנה לאו דווקא כמקבילו של לוציפר אלא דווקא של המלאך מיכאל, וכפטרונם הדתי של מאמיני האקולוגיה הירוקה. שם נקשרת דמותו יותר לצבעוניות של זנב הטווס, המסמלת את רב-גוניות אוצרות הטבע ואת זו של הדתות העיקריות של העולם. מלכטווס גם מְכַבֵּב באנימציה היפנית בת-זמננו כדמות מיתולוגית אימתנית. מראשית הופעתו ועד היום מופיע מלכטווס כמבשר של הרוח האנושית, בתקופה הראשונה והאחרונה של האנושות. יש שהוא יסוד מרכזי בחשיבה הממוקדת על רוח האדם ויש שהוא מכב כמפלץ בנרטיב השטחי של הסרטים המצויירים מטוקיו (בסדרה הפופולרית ביותר מלכטווס הוא לוציפר, המלאך הנופל משמים והופך לשטן, בעוד שאצל היזידים, כאמור, התהליך שעוברת הישות המקבילה הוא הפוך). כך או כך, הוא הופיע גם בהרדוף והפעים את כל מי שחזה בו, לטוב ולרע, ומן הסתם אין זה הפרק האחרון בעלילותיו.

פרופ' אילן פפה הוא מרצה להסטוריה באוניברסיטת אקסטר, אנגליה

הערות ומראי מקומות

- (1) לקוח מתוך "הספר השחור" היזידי.
- (2) אהרימן – ישות זו נתנה את השם לאהרימן שעליו מדברת האנתרופוסופיה, אולם אין לבלבל בין השתיים. הדת הזוראסטטרית היא הדת הפרסית ונביאה הוא זרתוסטרה. דת זו היא דואליסטית בעיקרה ובלילה מאבק שמתקיים בין כוחות הטוב, ברשותו של אל האור "אהורא-מזדאו", לבין אהרימן, אל החושך.

זאת בלבד אלא שהופקד בידיו ניהולו של העולם. בין השאר נמחל לו כי התנהגות בני האדם מאז סילוקם מגן העדן הצדיק את חוסר האמון שלו בהם. אבל לא כעריץ ערל לב ניהל מלכטווס את העולם, אלא כמורה נבוכים שירד לאדמה כדי ללמד את יושביה את תורת המלוכה והשלטון. הוא היה להתממשות הגשמית של הרוח האלוהית עת האל משך ידו מניהול ענייניהם של ברואיו הסוררים.

וכמו בכל מסכת שכזו, האצלת הסמכות האלוהית אינה נותרת בידי מלאך כי אם מופקדת בידי משיחו, במקרה הזה שיח' עדי. השיח', שנולד בלבנון השיעית בתחילת המאה האחת-עשרה והגיע למוסול העירקית, נחשב בדת כבן אנוש אשר חי בעבר בסֶפֶרָה האלוהית. רוב מצוות ה"עשה" ו"אל תעשה" בדת היזידית מיוחסות לו והועברו למאמינים בדרשותיו ובספריו. יש המבינים את מהותו כגלגול נשמתו של מלכטווס, והוא עצמו כתב כי נשמתו ונשמת מלכטווס אחת הן. "אני חייתי כאשר האל ברא את האדם וכאשר נמרוד הטיל את אברהם לאש", כתב. חקיקתו החשובה ביותר היא זו האוסרת על בני ובנות הדת להתחתן עם בני או בנות כל דת אחרת. רק לאחרונה נסקלה למוות בת הדת היזידית בעירק משום שהתרועעה עם סוני.

עלילות חייהם של מלכטווס ושל השיח', כמו גם קורות חייו של העולם כולו, מצויים בשני ספרי הקודש של היזידים. אלה ספרים סודיים שרק למתי-מעט הזכות לראותם ולקרוא בהם (תופעה מוכרת גם בכיתות איזוטוריות אחרות שנולדו מן המפץ הגדול שהפריד את הסונה מן השיעה ופירק את השיעה לכיתות שונות, ומצוי גם בדת הדרוזית שראשיתה

באותה העת). אחד הספרים קרוי "הספר השחור" וקיומו של ספר זה יחד עם זיקתו התיאולוגית של מלכטווס לדמותו של לוציפר או השטן בדתות אחרות קיבעו את היזידים ברשימות עובדי השטן באזור כולו ואפילו בקרב הכורדים עצמם. מאז כיבוש עירק בידי ארצות הברית והידרדרותה של הארץ לתוהו ובוהו פוליטי ודתי, חזרה וצפה השנאה ליזידים והם נפלו קרבן לכמה פעולות נקם קשות ביותר, בעיקר מצדה של המחתרת הסונית אבל גם מידי השיעים.

מקור האיבה אינו רק הסגידה לדמות הנתפשת כשטנית באיסלאם הסוני, אלא גם ההיבטים הפגניים של הדת. האמונה מתמקדת בשבעה פסלונים קדושים של מלכטווס הקרויים "סנג'יק". פסלים אלה נחשפים בפני קהילת המאמינים פעם בשנה בטקס מיוחד באוקטובר לפי הלוח הנוצרי שהוא גם הלוח היזידי. מאחר והיזידים מפוזרים בארצות שונות, הפסלונים הללו מוסעים על ידי משלחות נזירים מקהילה לקהילה, אך לא תמיד הם מגיעים ליעדם. הם מסמלים את המשך הקשר בין הקהילות וגם עדות להתגשמות הרוחנית של מלכטווס

ומלך המלאכים הוא מְלַכְ טָאוּס, הוא מלכטווס. הוא נולד בהפלגה של האל עם שישה מלאכים, כל אחד מהם מייצג יום אחר של הבריאה. כמו שאר המלאכים גם מלכ טאווס הצטווה בתורו לקוד לאדם ולשרתו, אך שלא כמותם הוא סירב

